

สาขาวิชาจิตวิทยาและจิตวิทยาพัฒนาการ

ความเข้มแข็งของครอบครัว

ความหมาย

ความเข้มแข็งของครอบครัว (Family Strength) หมายถึง คุณลักษณะทางจิตวิทยาภายในครอบครัวที่ประกอบด้วย ความรัก ความผูกพัน การมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน การสื่อสารทางการใช้ชีวิตร่วมกัน การมีกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน การมีความสามารถในการบริหารจัดการปัญหาและความขัดแย้ง ตลอดจนความทุกข์ใจ การมีคุณธรรม จริยธรรม และการเห็นคุณค่าของกันและกัน

ความเป็นมา

นโยบายและแผนงานในการพัฒนาครอบครัว ได้ระบุสาระสำคัญเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของครอบครัว ไว้ดังนี้ (สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี, 2544) ครอบครัวเป็นสถาบันหลัก และเป็นพื้นฐานแรกในการพัฒนาคน ครอบครัวยังหมายถึง “กลุ่มบุคคลที่มีความผูกพันกันทางอารมณ์และจิตใจ มีการดำเนินชีวิตร่วมกัน มีการพึ่งพิงกันทางเศรษฐกิจ และมีความสัมพันธ์กันทางกฎหมายหรือสายโลหิต ครอบครัวบางครอบครัวอาจมีลักษณะบางประการที่เป็นข้อยกเว้น”

ครอบครัวเป็นสถาบันแห่งแรกที่มนุษย์สร้างขึ้น จากความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ทุกชีวิตในครอบครัวต่างปรารถนาชีวิตครอบครัวที่มีความรัก ความผูกพันต่อกันและกัน ได้แก่ การเอาใจใส่ดูแลกัน และเอื้ออาทรต่อกัน รู้จักและเข้าใจกัน เคารพซึ่งกันและกัน มีความรับผิดชอบต่อกัน ให้ความไว้วางใจกัน ให้กำลังใจกัน และให้อภัยซึ่งกันและกัน รู้วิถีการสื่อสารในครอบครัว มีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีความอดทน มีวินัย และสามารถปรับตัวตามภาวะที่เปลี่ยนแปลงของ

บุคคลในครอบครัว (สายสุวี จุติกุล, 2540 ; อ้างถึงใน ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์, 2554)

อย่างไรก็ตาม จากสภาพสังคมและเศรษฐกิจในปัจจุบัน อาจทำให้บางครอบครัวขาดความอบอุ่น ขาดความใกล้ชิด ต่างคนต่างอยู่ ทำให้เกิดความกดดันต่างๆ บางครอบครัวเกิดความแตกแยก สมาชิกในครอบครัวต้องแยกกันอยู่ และหย่าร้างในที่สุด หากครอบครัวใดไม่มีบุตรธิดาหรือสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัว สถานการณ์ต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น อาจเป็นสาเหตุทำให้เกิดสภาวะวิกฤตในครอบครัว ครอบครัวอ่อนแอ ไม่เข้มแข็ง

การที่ครอบครัวไม่เข้มแข็งหรืออ่อนแอ เป็นเพราะขาดความเป็นเอกภาพ ไม่ค่อยใส่ใจกันและไม่ผูกพันกัน ส่วนครอบครัวที่เข้มแข็งหรือมีความเข้มแข็งนั้น สมาชิกครอบครัวต้องมีสุขภาพกายดี และ สุขภาพจิตดี พร้อมทั้งจะพัฒนาตนเองในด้านการสื่อสารร่วมกัน การใช้เวลาร่วมกัน การให้การสนับสนุน การให้กำลังใจ มีความสามารถในการบริหารจัดการการเงิน และมีการถ่ายทอดด้านจิตวิญญาณ (Olson & Siphimalani, 2003)

ส่วน Stinnet (1999) ระบุว่า ความเข้มแข็งในครอบครัวจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบต่างๆ ต่อไปนี้ ได้แก่ การเห็นคุณค่าของกันและกัน การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ การผูกพัน การใช้เวลา ร่วมกัน และการถ่ายทอดคุณธรรมจริยธรรม

นอกจากนี้ Knox & Schacht (2010) ได้ศึกษาพบว่า ครอบครัวที่มีความเข้มแข็ง สมาชิกครอบครัวจะต้องมีเวลาให้กัน รักและผูกพันกัน ไว้วางใจกัน ให้เกียรติกันและกัน ยกย่องนับถือกัน ให้กำลังใจกัน มีความรู้สึกปลอดภัย และมีความสุขที่เป็นสมาชิกครอบครัว

แนวโน้มสำคัญบางประการของครอบครัวไทย

จรรยา สุวรรณทัต (2546 : 4-5) ได้ศึกษาวิเคราะห์และติดตามสถานการณ์ครอบครัวอย่างต่อเนื่อง ได้สะท้อนให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับครอบครัวไทย และแนวโน้มสำคัญบางประการที่กำลังเกิดขึ้น คือ

1. ความชัดเจนของภาพครอบครัวไทยโดยรวมที่มีลักษณะโครงสร้างสมบูรณ์ คือ ประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและสร้างสรรค์ กำลังลดน้อยลง หากแต่ปรากฏภาพครอบครัวในรูปแบบและลักษณะหลากหลายประเภทมากขึ้น และส่งผลกระทบต่อเรื่องสำคัญต่าง ๆ เช่น สัมพันธภาพระหว่างสมาชิกในครอบครัว การทำหน้าที่ของครอบครัว การถ่ายทอดค่านิยมของครอบครัว การจัดการดูแลทรัพยากรครอบครัว และความสามารถในการเผชิญกับภาวะวิกฤตของครอบครัวและสังคม

2. ปัจจุบันหลาย ๆ ครอบครัว มีพ่อหรือแม่โดยลำพังเท่านั้นที่ต้องรับผิดชอบต่อครอบครัวกำลังจะทวีมากขึ้น อีกทั้งมีเด็กจำนวนไม่น้อย และนับวันจะเพิ่มขึ้นที่ไม่ได้อยู่กับครอบครัวของตน โดยเฉพาะอยู่กับพ่อแม่ในช่วงวัยเด็กเล็ก ซึ่งเป็นวัยวิกฤตของพัฒนาการ จึงอาจเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดลักษณะจิตใจ และพฤติกรรมที่เป็นปัญหาแก่ทั้งครอบครัวและสังคมอย่างจริงจังในระยะต่อมาได้

3. ครอบครัวทุกระดับมีการตระหนักอย่างจริงจังน้อยลงในความสำคัญของบทบาทหน้าที่ของตนในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก แต่ผลักดันความรับผิดชอบสำคัญนี้ให้แก่สถาบันอื่น ๆ ทางสังคม เช่น สถานเลี้ยงดูเด็ก สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สื่อต่าง ๆ และด้วยเหตุที่ครอบครัวไม่ได้ทำหน้าที่ของตนอย่างรับผิดชอบนี้เองจึงนำมาสู่ปัญหาวิกฤตต่าง ๆ เพิ่มขึ้นแก่สังคม คือปัญหาคุณธรรมจริยธรรมในครอบครัวและสังคม ซึ่งเป็นตัวกำหนดสำคัญยิ่งประการหนึ่งของคุณภาพชีวิต

ผลการวิเคราะห์สถานการณ์ของครอบครัวไทยในปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นความเป็นจริงที่ว่าปัญหาครอบครัวนั้นมีอยู่มากมายหลายระดับ และเกิดขึ้นกับครอบครัวทุกเศรษฐกิจฐานะในรูปแบบต่าง ๆ กัน อีกทั้งปัญหาเหล่านี้จะพบว่าเกี่ยวข้องกับปัจจัยทุก ๆ ด้านของสังคม เป็นเหตุให้การแก้ปัญหาครอบครัวเป็นไปได้ยาก ต้องอาศัยความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดจริงจังของฝ่ายต่าง ๆ ทั้งในด้านนโยบาย วิชาการและการปฏิบัติ รัฐจึงมุ่งนโยบายที่เน้นการป้องกันส่งเสริมครอบครัวให้มีความเข้มแข็ง เพื่อให้เกิดเสถียรภาพของครอบครัวมากกว่าการแก้ไข เพราะเมื่อใดก็ตามที่เกิดปัญหาขึ้น เสถียรภาพของครอบครัวก็就会被บั่นทอนลงทุกครั้ง เมื่อความมั่นคงเข้มแข็งทางสถาบันครอบครัวอ่อนแอลง ก็หมายถึง ความอ่อนแอในทุกส่วนของสังคมและประเทศชาติติดตามมาด้วย ด้วยเหตุสำคัญดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาและติดตามสถานการณ์ครอบครัวทุกแง่มุมที่สำคัญอย่างละเอียดรอบคอบ เพราะอาจส่งผลกระทบต่อการปฏิบัติต่าง ๆ ต่อไป ทั้งในทางที่พึงปรารถนาและไม่พึงปรารถนาได้

นอกจากนี้ จรรยา สุวรรณทัต (2546 : 39-45) ได้เสนอแนวทางการส่งเสริมสถาบันครอบครัวให้เข้มแข็งขึ้น ดังนี้

1. สังคมต้องตระหนักถึงความสำคัญของสถาบันครอบครัว ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและรวมพลังที่จะพัฒนา ป้องกัน และแก้ไข ปัญหาครอบครัว

2. ให้นำหลักคุณธรรมจริยธรรมมาใช้ในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและความอบอุ่นของสมาชิกครอบครัว โดยสอดแทรกความรู้ความเข้าใจเรื่องคุณธรรมและจริยธรรม ครอบครัวศึกษา และทักษะชีวิตไว้ในกระบวนการเรียนการสอนทุกระดับ รวมทั้งพัฒนาครูให้มีความรู้ ความเข้าใจและทักษะในการถ่ายทอดอย่างถูกต้อง

3. เสริมสร้างความรู้ความสามารถ และทักษะในการสร้างรายได้ มีพฤติกรรมการออมและการบริโภคที่เหมาะสม เพื่อให้ครอบครัวมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

4. กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาคณะและการคุ้มครองทางสังคมที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม และกำหนดให้ “คน” เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาบนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและมุ่งพัฒนาคนไทย ให้มีความสมดุลในเรื่องความรู้ความสามารถ ความดีงาม การมีวินัย และจิตสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ตลอดจนให้มีการตระหนักในคุณค่าของความเป็นคนไทยที่ดีงาม สามารถพึ่งพาตัวเองได้ ควบคู่ไปกับการยื่นหยัดบนเวทีโลกได้อย่างมีศักดิ์ศรี สง่างาม ภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนา รวมทั้งให้เน้นความสำคัญของการส่งเสริมสถาบันครอบครัวให้มีความเข้มแข็งเพื่อเป็นสถาบันหลักในการดูแลและพัฒนาคุณภาพชีวิตของสมาชิกในครอบครัว

5. วรรณคดีให้เห็นความสำคัญของการเป็นบิดามารดา โดยเฉพาะเรื่องความรับผิดชอบต่อครอบครัว และวรรณคดีการป้องกันใช้ความรุนแรงในครอบครัว

6. สร้างภาพการติดตามประเมินผลด้านการพัฒนาครอบครัวอย่างต่อเนื่อง โดยสนับสนุนให้องค์กรชุมชนมีส่วนร่วม เพื่อนำผลที่ได้ไปใช้ประโยชน์ในการวางแผน และการปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

องค์ประกอบของความเข้มแข็งของครอบครัว

นักวิจัย ผู้ให้การบำบัดและผู้ให้การปรึกษาครอบครัว ได้บัญญัติศัพท์เพื่ออธิบายความหมายของครอบครัวที่ใช้ชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุข ไว้หลายแบบดังนี้ ครอบครัวสุขภาพจิตดี ครอบครัวสมดุล ครอบครัวที่ประสบความสำเร็จ ครอบครัวที่

ทำหน้าที่ได้อย่างเหมาะสม ครอบครัวที่ดี ครอบครัวยืดหยุ่น ครอบครัวสามัคคี และครอบครัวที่มีความเข้มแข็ง โดยศัพท์บัญญัติเหล่านี้มีแนวคิดพื้นฐานที่เชื่อว่า บุคคลที่ใช้ชีวิตร่วมกันในครอบครัวจะเป็นบุคคลที่ปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมกับบทบาทหน้าที่ของตนเอง และมีความพึงพอใจกับคุณภาพของสัมพันธภาพระหว่างสมาชิกครอบครัว (DeFraim & Stinnet, 2003)

Geggie et al. (2000) กล่าวว่า ครอบครัวเข้มแข็ง หรือครอบครัวที่มีความเข้มแข็ง ความแข็งแรง มีพลังปัญญาและจิตใจที่แข็งแกร่งมั่นคงจะเป็นครอบครัวที่มีความสุข และ Geggie et al. (2000) ได้วิเคราะห์โครงสร้างขององค์ประกอบของความเข้มแข็งของครอบครัว (The Family Strength Component Structure) พบว่า มีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 องค์ประกอบ คือ

1. การใช้ชีวิตร่วมกัน หรือการมีความเป็นอยู่ร่วมกัน
2. การสื่อสารด้วยความเคารพนับถือ
3. การมีค่านิยมร่วมกัน
4. การมีความรู้สึกสำนึกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว

Olson (2000) กล่าวว่า ครอบครัวจะมีความเข้มแข็งเพียงใด สามารถประเมินได้จากคุณลักษณะต่างๆ ของครอบครัว ความยืดหยุ่น และการบริหารจัดการปัญหาของครอบครัว เขาได้สร้างแบบความเข้มแข็งของครอบครัว และวิเคราะห์องค์ประกอบของความเข้มแข็งของครอบครัว พบว่า ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ ดังนี้

1. ความสง่างามของครอบครัว ประกอบด้วย การให้ความเคารพกัน การมีค่านิยม และความเชื่อมั่นร่วมกัน ความไว้วางใจกัน การมีความซื่อสัตย์ต่อกัน และการแสดงความรู้สึกต่างๆ ที่มีต่อกัน

2. พันธไมตรี ประกอบด้วย การปฏิบัติภารกิจของครอบครัวให้บรรลุความสำเร็จร่วมกัน การบริหารจัดการปัญหาความขัดแย้งและความไม่สบายใจร่วมกัน เพื่อให้ทุกฝ่ายมีความสุข

Skinner, Steinhaur, & Santa-Barbara (1995) ได้ให้ความหมายของความเข้มแข็งของครอบครัวว่า หมายถึง ความสามารถของสมาชิกครอบครัวที่ไม่ย่อท้อ ไม่วุ่นไหวในการเผชิญปัญหา อุปสรรค หรือภาวะวิกฤตต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการทำหน้าที่ครอบครัว ประกอบด้วย

1. ความสำเร็จของภารกิจของครอบครัว หมายถึง การปฏิบัติกิจกรรมพื้นฐานที่สำคัญยิ่งของครอบครัวได้สมประสงค์ ซึ่งกิจกรรมพื้นฐานเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ครอบครัวต้องการ และมีความสำคัญต่อชีวิตของสมาชิกครอบครัว

2. การปฏิบัติตามบทบาทของสมาชิกครอบครัว หมายถึง การทำหน้าที่ตามบทบาทของสมาชิกแต่ละคนด้วยความเต็มใจและตั้งใจ

3. การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพของสมาชิกครอบครัว หมายถึง การส่งสารและรับสารที่ชัดเจน ตรงประเด็น มีคุณค่า และเป็นที่ยอมรับกันทั้งสองฝ่าย

4. การแสดงออกด้านจิตใจ อารมณ์ ความรู้สึกของสมาชิกครอบครัว หมายถึง การแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดของสมาชิกครอบครัวที่ก่อปรด้วยเนื้อหา (Content) ความเข้ม (Intensity) และเวลา (Timing) ที่เหมาะสม

5. ความผูกพันของสมาชิกครอบครัว หมายถึง ระดับ (Degree) และคุณภาพ (Quality) ของความสนใจที่สมาชิกครอบครัวมีต่อกัน เห็นอกเห็นใจกัน และรวมพลังเป็นหนึ่งเดียว

6. การควบคุม หมายถึง กระบวนการที่สมาชิกครอบครัวมีอิทธิพลเหนือสมาชิกอื่น เพื่อ สร้างสรรค์มากกว่าทำลาย

7. ค่านิยมและบรรทัดฐานของครอบครัว หมายถึง ความเชื่อ และกฎระเบียบของครอบครัว ที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมที่พึงประสงค์ให้แก่สมาชิกครอบครัว

นอกจากนี้ Mace (1985) กล่าวว่า “ไม่มีอะไรในโลกที่จะทำให้ชีวิตมนุษย์เป็นสุขมากกว่าการมีครอบครัวที่เข้มแข็ง” และความเข้มแข็งของครอบครัวจะสัมพันธ์กับ 1) คุณภาพของสัมพันธภาพระหว่างสมาชิกครอบครัว ซึ่งก่อให้เกิดการมีสุขภาพจิตดี และความผาสุกของครอบครัว และ 2) ความรักความผูกพันระหว่างสมาชิกครอบครัว รวมทั้งมีความพึงพอใจในการมีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ส่วน DeFrain & Stinnet (2003) ได้เสนอวิสัยทัศน์เกี่ยวกับความเข้มแข็งของครอบครัวว่า ครอบครัวที่เข้มแข็งจะให้ความสำคัญกับจิตใจของสมาชิกครอบครัว มากกว่าเรื่องอื่น ๆ อีกทั้งคุณภาพของครอบครัวที่เข้มแข็งจะประกอบไปด้วยความรัก การเห็นคุณค่าของกันและกัน เอาใจใส่ดูแลกัน เคารพกันและกัน มีความเป็นมิตร สื่อสารทางบวก ชมเชยกยกย่องกัน สามารถแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้สึกกันได้ อภัยให้กันได้ มีน้ำใจ มีความหวัง มีความเมตตากรุณา มีการแลกเปลี่ยนค่านิยม ใ้วางใจกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน มีเวลาให้กัน มีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ยึดมั่นและปฏิบัติศาสนกิจร่วมกัน และมีความสามารถในการบริหารจัดการปัญหา

Knox & Schacht (2010) กล่าวว่า การเป็นพ่อแม่ที่มีประสิทธิผล (Effective Parenting) จะทำให้ครอบครัวเข้มแข็ง ซึ่งสาระสำคัญของการเป็นพ่อแม่ที่มีประสิทธิผล ประกอบด้วย

1. การมีเวลาให้ครอบครัว และใช้เวลาในการอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณค่า
2. การให้ความรักแก่สมาชิกครอบครัว

3. การยกย่องชมเชยในผลของการกระทำ
4. การให้กำลังใจแก่กันและกัน
5. การให้อภัยกันและกัน
6. การมีกิจกรรมร่วมกัน
7. การมีวินัย
8. การให้ความมั่นคงปลอดภัยแก่ครอบครัว
9. การมีความรับผิดชอบต่อครอบครัว
10. การมีความเชื่อมั่น และไว้วางใจสมาชิก

ครอบครัว

11. การมีคุณธรรมจริยธรรมและปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาาร่วมกัน
12. การสื่อสารทางบวก ใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์
13. การแก้ปัญหาครอบครัวอย่างสร้างสรรค์
14. การเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้ที่เป็นบิดามารดา
15. การมีสัมพันธภาพที่ดีระหว่างสมาชิกครอบครัว
16. การมีอาชีพที่มั่นคงเพื่อครอบครัว

Lamanna & Riedmann (2012) กล่าวว่า ครอบครัวที่แข็งแรง เข้มแข็ง จะต้องมีความรักเป็นพื้นฐานที่สำคัญ พ่อแม่ลูกจะต้องอยู่ด้วยกัน มีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน พ่อแม่ต้องอบรมเลี้ยงดูลูกให้มีวินัย มีคุณธรรมและจริยธรรม ปฏิบัติตามหลักการทางศาสนาที่นับถือ พ่อแม่ต้องเป็นแบบอย่างที่ดี มีความมั่นคงในอาชีพ และมีความผูกพันอย่างแน่นแฟ้น

นอกจากนี้ ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์ (2554) ได้เสนอผลการศึกษาเกี่ยวกับความเข้มแข็งของ

ครอบครัว สรุปได้ว่า ความเข้มแข็งของครอบครัว เป็น คุณลักษณะทางสังคมและทางจิตวิทยาที่ช่วยรังสรรค์เอกลักษณ์ทางบวกของครอบครัว เพื่อให้ครอบครัวและสมาชิกครอบครัว สามารถดำรงอยู่อย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบด้วย ความรักความผูกพัน การสื่อสารทางบวก การใช้ชีวิตร่วมกัน การเห็นคุณค่าของกันและกัน การยึดมั่นในศาสนาและธรรมจริยา และการมีกลยุทธ์ในการเผชิญปัญหา

ความสำคัญของครอบครัว โดยสรุป มีดังนี้

1. ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานแรกที่สุดของมนุษย์ เป็นสถาบันที่เก่าแก่ที่สุดในโลก ทำหน้าที่ในการหล่อหลอมความเป็นมนุษย์ของสมาชิกเกิดใหม่ในครอบครัว อันได้แก่ ทารก และเด็ก
2. การอบรมเลี้ยงดูจากครอบครัวและการให้การศึกษาในครอบครัว มีอิทธิพลต่อระดับคุณภาพ บุคลิกภาพ ค่านิยม เจตคติ และพฤติกรรมของเด็กและเยาวชน อีกทั้งวิถีชีวิตของสมาชิกในครอบครัวต่างมีอิทธิพลต่อกันและกัน
3. ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมพื้นฐานที่ประกอบด้วยวิถีชีวิตของสมาชิกของครอบครัวทุกคน วิถีชีวิตนี้รวมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม และจริยธรรม ซึ่งมีผลต่อคุณภาพของสังคม
4. ครอบครัวเป็นหน่วยเศรษฐกิจที่เล็กที่สุดและเป็นพื้นฐานของสังคม ครอบครัวบางครอบครัวมีบทบาทเป็นหน่วยการผลิตทางเศรษฐกิจโดยตรง

ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์

บรรณานุกรม

- จรรยา สุวรรณทัต. (2546). **รายงานสถานการณ์ครอบครัวไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์. (2554). **รายงานการวิจัย การสร้างแบบวัดความเข้มแข็งของครอบครัว**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต.
- สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี. (2544). **นโยบายและแผนงานในการพัฒนาครอบครัว**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- DeFrain, John. & Stinnet, Nick. (2003). **Family strengths**. International Encyclopedia of Marriage and Family. <http://encyclopedia.com/doc/1G2-3406900165>.
- Geggie, J., DeFrain, J., Hickcock, S., & Simone, S. (2000). **Family strength research project. The Family Action Center**, University of Newcastle Australia.
- Knox, D. & Schacht, C. (2010). **Choices in relationships : An introduction to marriage and the family**. Belmont, CA : Wadsworth.
- Lamanna, M.A. & Riedmann, A. (2012). **Marriages, families, and relationships : Making choices in a diverse society**. Belmont, CA : Wadsworth.
- Mace, D. R. (1985). **Personal communication. Cited on book Jacket of secrets of strong families**, by N. Stinnet, and J. DeFrain. Boston : Little Brown.
- Olson, D. H. (2000). Complex model of marital and family systems. **Journal of Family Therapy**, 22 : 144-167.
- Olson, D. & Sipahimalani, A. (2003). **Family Strength**. Retrieved Nov.16, 2005, from <http://www.medformation.com/ac/transcript.nsf/al/topics/Familystrength>.
- Skinner, H. A., Steinhaur, P.D. and Santa-Barbara, J. (1995). **Family Assessment Measure-III**. Ontario, Canada : Multi-Health Systems, Inc.
- Stinnet, N. (1999). **Developing Family Strength**. <http://www.thefunplace.com/guild/strength.html>.